

Sáminuorái almosciäkkámuš šonjádâhnuvástusâst

Taat lii almosciäkkámuš tave-eennâmlii sáminuorái konferensist, mii tollui porgemáánu 23. peeivi 2021. Almosciäkkámuš láá valmâštállâm Sämitigij nuorâiräädih Suomâst, Ruotâst já Taažâst. Almosciäkkámuššáin porgii konferensist já tom láá kiergâttâm nuorâiräädih. Taat almosciäkkámuš lii toimâmallin sáminuoráid staatâraajij paijeel šonjádâhnuvástus vuástá.

Taat lii almosciäkkámuš tave-eennâmlii sáminuorái konferensist, mii tollui porgemáánu 23. peeivi 2021. Almosciäkkámuš láá valmâštállâm Sämitigij nuorâiräädih Suomâst, Ruotâst já Taažâst. Almosciäkkámuššáin porgii konferensist já tom láá kiergâttâm nuorâiräädih. Taat almosciäkkámuš lii toimâmallin sáminuoráid staatâraajij paijeel šonjádâhnuvástus vuástá.

Mij tubdâstep šonjádâhkriisâ já mij kolgâp riemmâđ toimáid. Šonjádâhnuvástus čuávumušah vaigutteh mijân algâaalmugáid vuosmužžân já vierráamusávt. Mij uáinip vaiguttásâid jo mii kielâin, iäláttásâin já ärbienâmijn. Šonjádâhnuvástus vaaigut arktisâš algâaalmugáid korrâsumosávt, ovdâmerkkân tondiet ko šonjádâh lieggân kyevtkiärdásâš liävttoin arktisâš kuávuin. Sáminuorah láá huolâst šonjádâhnuvástus vaiguttásâin eromâšávt sâmmilij ärbivuáválâš iäláttásâid já kulttuurân.

Mij sâmmiliih lep ohtâ aalmug neelji staatâ siste. Mist lii jieččân historjá já eellimvyehi já mist lii jiešmeridemvuoigâdnuotâ. Mist lii vuoigâdnuotâ mii eellimvuáhán já mii árvuid vuáđuduvvee ekonoomlii, sosiaallii já kulttuurlii oodvedmân. Mij tiäduštet, ete ohtsâšpargo sáminuorái kooskâst kalga turviđ ohtsâš tábâhtusâiguin já čokkânmijguin. Mij tiäduštet meiddei tom, ete ohtsâšpargo sâmmilij kooskâst staatâraajij paijeel já eres algâaalmugijguin kalga pieijâđ vuosâsajan.

“Jis mun monâttiččim sâmielâ, tot tuálvuččij mieldis stuorrâ uási muu elimist. Motomij skipárijguin tot lii áinoo kielâ, moin mij pyehtip savâstállâđ.”

Ärbitiäđu miel puoh lii ohtâvuođâst puoh aššijd. Mii ohtsâš čuolmâid kalga uáiniđ olesvuottân ige sierâ. Mij tiäduštet, ete almoli uáinu vuástásávt, mii čuolmah iä lah tuše kulttuurliih, pic meiddei sosiaalliih. Mij vaattâp, ete mii oobij já viiljâi vuoigâdnuođah Ruošâ pel Säämist pyereduvvojeh já sii vuoigâdnuotâ eenikielân, kulttuurân já sosiaallii tooimân kalga turviđ.

Ärbivuáválii sâmmilâš eellimvuáhán kuleh ohtâvuođâ luándun já tom suojâlem. Mij sâmmiliih lep iällám luándust tovlâi räajist. Mii ärbivuovvijd kulá, ete kunnijâttep luándu já vâldip tast tuše tom, mon tarbâšep. Mii ärbivuáválii kuávluh láá vuosâsaajeest kielâ iäláskitmist, ärbitiäđu siäilutmist já jiešmeridemvuoigâdnuođâ olášutmist. Mij tiäduštet, ete täid enâmijd kalga turviđ ärbivuáválii iäláttásâi várás. Toh taheh máhđulâžžân enâmij suojâlem vaahâglij eennâmkiävtu vuástá já eletteh mii kielâ já kulttuur.

“Mun laaviim kažžâđ meecist. Jiem puávtáččii porgâđ tom, jis ij liččii putes áimu, liččii ruukih teikâ eres.”

Mii siärvus puársuboin jesâniijn lii ennuv teháláš ärbitiätu já tom kalga nuurrâđ. Mist lii vuoigâdvuotâ oppâđ sii tááiđuid já ärbivuovijd. Sist lii meiddei noonâ ohtâvuotâ enâmáid, maid kalga siäiluttiđ puáttee suhâpuolváid. Staatâin lii teháláš pargo ruttâdiđ máhđulášvuodâid ärbitiäđu jyehimân já nurâmân.

Mij vaattâp, ete ärbitiätu pajeduvvoo täsiärvusâš tiäđu kâlden, ko mij tutkâp já sárnup šonjâdâhnuvástusâst, kuávlui kiävtust já ärbivuávilijn iäláttâsâin.

“Mun lam oppâp ennuv keevâlijd tááiđuid muu vaanhimijn já madârvaanhimijn já ko lam porgâm siärvus jesâniijguin já ärbivuávilijn iäláttâsâin.”

Algâaalmugeh suojâleh 80 prosenttid maailm biodiversiteetist. Mij huámášep, ete mii enâmáid láá čáittám perustume talle ko sirdojeh meddâl fossiilláš puáldimamnâsijn, ko pieggâvyeimi já čäcivyeimi pyevtitteijeh uáinij mii eennâm hiäivulážžân energiapyevtitmân. Taat tábáhtuvâ algâaalmugij já ärbivuáviláš enâmiijguin ávhástâlmáin já keeppid luándu maanġáhámásâšvuodâ ain.

Kuálmádâs maailm eennâmvuáđu čiidâin lii tavekuávlui jeegijn, lavġe-enâmijn já puáris meecijn. Säämi puáris vyevdih láá teháláš čidđânjäluh. Jievjâm já puáris vyevdih láá uáli jo teháliih meiddei poccuid. Mij vaattâp juskâđ tai meecij čuoppâmist, já ete toh suojâluvvojehe nuuvt, ete sämmilij jođetteh pargo. Mij leh meiddei huolâst Säämi tuodârluándu tiileest já ton šlaajâin, ko ordârääji paijaan šonjâdâhnuvástus mielđ já keeppid tundra maanġáhámásâšvuodâ.

Tondiet ko mii kulttuur iälá luándust já pirrâsist, mij vaattâp, ete ruuki- já energiafinnoduvah macâtteh luándu algâalgâsii oornigân. Mij vaattâp čovgâduboid laavâid tai finnoduvâi toimáid já tuođâlii jiešmeridemvuoigâdvuodâ mijjân. Mij ep tuhhit tom, ete taah finnoduvah tuše muštâleh mijjân jieijâs vuáváamijn, pic vaattâp täsiärvusijd ráđádâlmijđ já vuoigâdvuodâ kieldiđ projektijđ.

Tääl láá manġâ joođoost leijee teikâ mottoom ááigán koskâldittum kolonialistisii haavâ mahte Nussir ruukifinnodâh, mii leggist pasâttâsâidis Riehpovuonân, pieggâmillovuáváameh Trøndelagist já Rástegaisast Taažâst, hirmâd stuorrâ ruukiväärridmeh lánuduvâst, Avelist já Vuáčust sehe staatâomâstem Svea Skog meccičuoppâmehe ovdâmerkân Luokta-Mávas já Muonio palgâsijn Ruotâst. Mij vaattâp, ete taah haavah orostittojehe tállán.

“Lii hirmâd hyenes äšši, jis ruukih puátihe meccijđ. Talle puásituálu já ubâ sämmiláš eellimvyehi láppoo.”

“Tiäđust-uv tast lii merhâšume, ko juurdâš puoh pasâttâsâid já maht Čácáduvâid tuššâdeh.”

Mij sáminuorah tubdâstep majemui aaigij IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) raporttijd, eromâšávt eromâšraporttijd, moh muštâleh 1,5°C lieggânmist já SROCC-raapoort meerâin já jienjâduvâin, sehe 2021 IPCC WG1 AR6 raapoort, mii almostui porgemáánust 2021. Puátuseh Čäittih nubástusâid, moh iä lah ovdil oinum tavekuávlun algâaalmugij kuávlun. Elleešlaajah, mahte poccuuh, ráávduh já eres luosâkyeleh, njaalah já tavekuávlun šadoh, láá uáli jo teháliih mii cevzimân já mii kulttuur siäilumân. Toh kárttih eromâš korrâ tedduu vuálá já pyehtih jäämmiđ ollásávt Čuávuvái iheluvuvij ääigi, jis táálâš ovdánem juátkoo. Tai tieđâlij árvuštálmij vuáđuld mij vaattâp tállán vuoigâlijd tooimâid tavekuávlun algâaalmugij já eromâšávt sámmilij päikkikuávlun, mii lii päikki áinooluándusâš kulttuurâid, ellee- já šaddošlaajâid já ekosysteemijd. Monâttâsah tääbbin láá avâliih. Mij tarbâšep huápust algâaalmugij vuoigâdvođâi tubdâstem, sámitiäđu miel di pieijâm pirâsmiärádâssâid já -uáinoid, sehe torvo-kuávlun hammim enâmi siäiluttem tiet já algâaalmugij jođettem macâtem já iäláskitem kuávlun, moh láá jo tuššâdum.

Mij vaattâp tállán tooimâid šonjâdâhkriisâ estim tiet já toi Čuolmâi Čuávdimân, moh láá mainâšum IPCC raportist. Mij lep sárnum šonjâdâh nubástus Čuávumušâin ja mii siärvusân kuoskâm vaiguttâsâin jo iivijd. Mij ep pyevti ucediđ vaiguttâsâid, pic mij kolgâp algâttâđ vuáhádumtooimâid mii kulttuur, kielâi já iäláttâsâi turvim tiet. IPCC raapoort muštâl korrâ tuotâvuodâid šonjâdâhkriisâst já mij vaattâp, ete staatah vâldih raapoort tuođâst já kuldâleh tiettuu. Tieđâ lii mii peln.

Mij vaattâp, ete mii vâldih täsiärvusâš jesânin miel di savâstálmâid šonjâdâh nubástusâst nuuvt aalmuglii- ko almugijkoskâsii tääsist, äššitobden já olmoožin kiäst láá tiäđuh. Mij ansâšep mii saje ráđâdâlmijn já pargojuávlun. Mij vaattâp konkretlijd tooimâid já jieččân mekanismijd lavvâid, vâi mij uázžup torjuu mii tarbâšuvvoo šonjâdâh nubástusân vuáhádumán.

Mij vaattâp, ete staatah Čonâseh Čiđđâneutraalvuotân já IPCC miäruštállâm luáštâdâskiäpádâssâid. Staata tooimah iä uázhu hiäjusmittiđ sáminuorâi iäláttâsâid já kulttuur. Mij lep monâttâm enâmiđân eres eennâmkiävtun já infrastruktuurân já tääl mii enâmiđ vâätih ruánáa kolonialism tooimâi várás šonjâdâh nubástus vuástá. Mij ep vâldi ovdâsvástâdâs šonjâdâh nubástusâst epke mij uhred mii kulttuur já eennâm täid toimâid, tast ko mij ep lah ovdâsvástâdâsâst tast, mondiät taah tooimah tarbâšuvvojeh.

Mist lii vuoigâdvootá kevttiđ mii enâmiđ já Čácáduvâid ärbivuávilij vuovijguin. Mij tiäduštom, ete ärbivuáviliih sámmiliih iäláttâsah láá tehálâš uási mii kulttuurist. Lii tehálâš, ete mij peessâp toid enâmiđ já Čassijd, tast ko stuorrâ uási mii kulttuurist já identiteetist lohtâs toid. Mii omâstemvuoigâdvootá enâmiđ já Čassijd kalga turviđ. Mist lii mielâ suojâliđ enâmiđ já Čácáduvâid kištottâlle eennâmkiävtu vuástá.

Mij tubdâstep mii ärbivuáváláš iäláttâssân puásuituálu, kuálâstem, miäcâstem, nuurrâm já sämityeje sehe toi modern haamijd. Taah láá noonâ identiteet uásih já toh siäilutteh ärbitiäđu. Ärbivuáváliijn iäláttâssâin pargee ulmuud kalga tuárjuđ. Mij lep uáli huolâst jo tääl uáinojeijee šonġadâhnuvástus vaiguttâssâin ärbivuáváláš iäláttâssâid já ubâ mii kulttuurân.

Mij lep huolâst puásuituálu puátteevuođâst. Poccui kuáttum keeppid šonġadâhnuvástus vaiguttâssâid. Poccuuh poreh tundra šadoid, já ton tiet miestuuh ucoh já eenâb peivisuonjâreh spejâlistojeh komovuotân. Šonġadâhnuvástus tiet poccuin láá eenâb parasiiteh. Mulsâšuddee šoonġah tovâtteh vaigâdvueđâid puásuituáluun já lasetteh luhottesvueđâi riiskâ. Mulsâšuddee šoonġâi miel lii vaigâdub ennustiđ muottuu já jienġa keerdijd, já jienġakeerdih taheh vaigâdubbon poccuid kavnâđ purrâmâš já tondiet toh niälguh. Mij tuáivup meiddei, ete sämmilij iäláttâssâin kevttum vuájániid ovdedeh nuuvt ete tain šaddeh ucceeb luáštádâsah.

Ko áimukerdi liegâsvuotâ paijaan čácáduvah lieggâneh, já tot vaagut meiddei kyelišlaajáid. Mij lep huolâst tast, ko vieresšlaajah sirdojeh tavekuávloid. Tâin ovdâmerkkân láá ištâdum ruošâluosâ já uđđâ tivrešlaajah. Šonġadâhnuvástus vaiguttâsah hiäjusmited tave luándu – ordârääji sirdoo taveláá já paijeel 24 ceehi liegâsvuođah čaasijn uhkedeh tuššâđiđ kolmâ čääsi kuolijđ, mahte ráávduid, kuávžuriđ, suávvilijđ já eres šlaajâid. Vieresšlaajai lasânem čáittá, ete lii máhđuláš, ete toh puátih páihálij šlaajâi sajan. Mij lep huolâst tast, ete čácáduvah koškeh, jäävrih ucoh, tiábuh levâneh já mikroplastiikeh kávnnojeh meiddei Säämi čácáduvâin. Mij tubdâstep epivuoigâlii tile Tiänu sopâmušâst, mii luávkkáá sâmisärvus algâaalmugvuoigâdvueđâid. Mij vaattâp, ete taat puástuvuotâ njelgejuvvoo já hááituh siärvusân sajanmáksojeh. Mij vaattâp meiddei tooimâid, moiguin iälâskiteh já jyehih ärbitiäđu kuáláástmist miätá Säämi savâstâlmâin staatâraajij paijeel.

“Mij koddep šiev kuolijđ päikkiriidoin.”

Sämityeji lii iäláttâs, mii tuálá mii ohtâvueđâ mii siärvusân, kulttuurân já eellimvuáhán. Teyji tuáijoo juáházân sierâ já tot muštâl siärvus jesânân ovdâmerkkân kost sij láá meddâl. Mij iberdep, ete tyeji taarbâš eres iäláttâssâid, tast ko uási amnâsijn puátá poccust já kuolijn. Tast ko šonġadâh nuvástuvá, meiddei tyeje kevttimvyevih já -ääigih muttojeh. Taat meerhâš, ete uási tyejeest láppoo. Mij vaattâp tooimâid, moiguin nuurrâđ tiäđu tyejeest, vâi mij pyehtip turviđ tom, ete ärbivyevih já tiäđuh joten čuávuváid suhâpuolváid.

Mij tubdâstep, ete juoigâmärbivyehi lassaan, tast ko kirkko ij innig tuommii tom. Eenâb já eenâb ulmuuh máttâjeh suuvâs juáigusijđ já eletteh jieijâs tast. Mij tarbâšep lase máhđulášvueđâid jyehiđ ärbivyevi siärvus Čokkânmiijn já meiddei áámmátláš vuovijn.

Kielâst lii merhâšittee rollâ ulmuu identiteetân já siärvusân. Jyehi sâmpäárnist lii vuoigâdvueđâ oppâđ eenikielâs. Mij tubdâstep toi nuorâi já rävisulmui táárbuid, kiäh láá monâttâm kielâs, mutâ kiäh raččoh suhâpuolvâi traumaid já máttâjeh tääl eenikielâs. Kielâliih vuoigâdvueđah lohtâseh njuolgist ärbivuáváláš iäláttâssâid já tuoijijđ, tast ko jis mij monâttep ohtâvueđâ toid, mij monâttep meiddei mii kielâ. Mist láá meiddei säneh, maid ij pyevti njuolgist jurgáliđ eres kieláid. Mij lep huolâst tast, maht šonġadâhnuvástus vaagut mii kielân, tast ko muottui teikâ luándun lohtâseijee säneh sättih lappuđ mii sânivuarhást. Sâminuorâid kalga tuárjuđ já movtjiddiđ sárnuđ eenikielâs.

Sáminuoráin lii vuoigâdvuotâ kevttiđ sâmielâ jieškote-uv ohtâvuodâin, meiddei ko ášásteleh virgeomâháiguin. Sâmielâ máttááttâs kalga uáiniđ täsiárvusâžžân eres kielâuápuiguin, tast ko mist lii algâaalmugin vuoigâdvuotâ sárnuđ, oppâđ já kevttiđ mii eenielâ. Mij vaattâp lase resursijd sâmiškovliittâsân já palvâlussáid.

“Mij kevttip sâmielâ sosiaallii mediast já meiddei talle ko spellâp videospeelâid.”

Mij tarbâšep tiervâsvuotâhuolâttâsân eenâb áámmátlijd, kiäin lii škovliittâs kulttuurisávt sensitiivláš mielâtiervâsvuotâpalvâlussáid, já meiddei eenâb sâmmilijd tiervâsvuotâhuolâttâs áámmátlijd, amas sâminuorah tarbâšiđ čielgiđ maid sij tobdeh já maneh čoođâ. Sáminuoráin lii vuoigâdvuotâ ollâtâási já kulttuurisávt já kielâlâvt hiäivulii išân já palvâlussáid, ko sij kieđâvušeh suhâpuolvâi trauma já šonjâdâhnuvástus tovâtem atâštâs. Mielâtiervâsvuotâpalvâlusah já eres palvâlusah kalgeh leđe torvoliih já uázžumnáál meiddei Säämi ulguubeln. Tiäđu palvâlusâin já čuolmâin kalga nuurrâđ systeemlâvt. Mij tarbâšep meiddei máttááttâs mii siárvus siste arvetâvgisâmmilij vuoigâdvuodâin já háástuin. Sij láá ucceenlovo ucceebloho.

Jyehi sâminuorâst lii vuoigâdvuotâ kevttiđ sâmielâ sosiaallii mediast já mist kolgâččij leđe torvolâš tobdo ko porgâp tom. Mij vaattâp tooimâid vajesavâi já olgoštem vuástá, mast sâmmiliih kárttih killáđ. Mij vaattâp eenâb máttááttâs sâmmilijn vâldiaalmugân, tast ko taat lii njuolgist ohtâvuodâst vajesavvâid, maid mij karttâp uáiniđ. Rasism já vajesavâi vaiguttâsâid sâmmiláid iä tuudhâ tuárvi já távjá staatâ laavah iä tuubdâ vajesavvâid, moh uáinojeh stereotypiain, eennâmvuoigâdvuodâin, jiešmeridemvuoigâdvuodâin já kulttuurlijn já kielâlijn vuoigâdvuodâin. Rasism sâmmilij kuáhtâ keeppid nuorâi perustume uásálistiđ ärbivuávâlâš pargoid já toollâđ kulttuur ellen.

Mij lep huolâst vajesavvâi čuávumušâin. Puásuipargeeh kárttih killáđ vajesavvâin vâldiaalmugist, mutâ vaidâlittede kale meiddei mii jieččân siárvusist. Puásuipargei kooskâst láá ollâ jiešsurmimlovoh. Vajesavvah sâttih laiđiđ meiddei ellei piijnedmân. Puásuipargeeh láá karttâm killáđ olgoštem polisijn. Mij tarbâšep meiddei lase škovliittâs elleetuáhtaráid, kiäh tipšoh puocâm teikâ lammâšum poccuid.

“Korona lii vaiguttâm muu sâmielâ kevttimân, tast ko jiem lah teivâm skipárijdân kyevti ihán. Mij aibâšep nubijdân.”

Mist lii vuoigâdvuotâ puátteevuotân já tot kalga leđe mii hámásâš. Lii tehálâš, ete mist láá areenah já ohtsâš teivâdmeh, main mij uázžup sárnuđ äigikyevdilis aašijn já hammiđ ohtsijd uáivilijd. Taah teivâdmeh láá teháliih mii puátteevuotân já mii nuorâi pyereestvajemân. Tego mij lep huámášâm koronapandemia ääigi: mij kaidâp älkkeht staatâi vievâst. Mij vaattâp tooimâid puátteevuodâ vâráš, vâi návť ij keevâ innig kuássin. Tego mij eedâim aalgâst: mij lep ohtâ aalmug neelji staatâ siste. Mij ep tipte staatâraajijd innig sierrid mii.

lâlus Säämi! Live Sápmi! Leve Sápmi! Eläköön Sápmi!